

35. Там само, оп.1, спр. 899, арк. 82.
36. Сообщение Главного управления землеустройства и хлеборобства // Южно-русская сельско-хозяйственная газета. – 4 октября 1915. – С.3.
37. Лановик Б.Д. Економічна історія України. – К., 2004. – С. 178.
38. Сидоров А.Л. Экономическая политика России в годы Первой мировой войны. – Москва, 1973. – С. 491.
39. ЧОДА, ф. 145, оп.3, спр. 1275, арк. 9.
40. Нариси з історичної статистики / Упор. В.І.Карпов. – К., 1997. – С. 118.
41. Там само. – С. 120.
42. Вільшанська О.Л. Указ. праця. – С. 64.
43. Нариси з історичної статистики. – С. 118.
44. Поршинева О.С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны. – Москва, 2004. – С.317.

Виктория Качмала

Социально-экономический и гуманитарный кризис в годы Первой мировой войны (на примере Полтавской и Черниговской губерний)

В статье проанализировано влияние Первой мировой войны на социально-экономические и демографические изменения населения Левобережной Украины, доказан прирост жителей вопреки экономическому кризису.

Ключевые слова: социально-экономический кризис, население Левобережной Украины, демографические изменения, Первая мировая война, прирост, жизненный уровень, миграции.

Victoria Kachmala

Socio-economic and humanitarian crisis in the World War I (for example, Poltava and Chernihiv provinces)

The article deals with the problem of the influence I World War on the socio-economic and demographic situation population of Left-Bank Ukraine, lead to growth people this region in spite of economic crisis.

Key words: socio-economic crisis, the population of Left-Bank Ukraine, demographic change, I World War, welfare, living standart, migration.

УДК: 327.321;477-(498)

Теоділ РЕНДЮК (м. Київ)

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ У СКЛАДІ ВЕЛИКОЇ РУМУНІЇ ВПРОДОВЖ 1918–1940 РОКІВ

Стаття присвячена висвітленню на основі маловідомих дотепер в українській історіографії документів та матеріалів, опублікованих останнім часом, зокрема, в Румунії, а також новітніх праць українських та румунських авторів питання щодо становища етнічних українців Північної Буковини в королівській Румунії протягом міжвоєнного періоду та їх прагнення до возз'єднання з історичною Батьківщиною.

Ключові слова: королівська Румунія, етнічні українці, Північна Буковина, політика румунізації, масовий супротив, боротьба за возз'єднання.

Перша світова війна 1914–1918 рр. завершилася надзвичайно вигідно для Румунії, яка, починаючи з кінця XIX століття, рішуче висувала уніоністські (соборницькі) ідеї прилучення до неї порубіжних територій, заселених переважно українцями, які на той час були складовими Росії або Австро-Угорщини. Користуючись тотальним військово-політичним хаосом, який виник внаслідок розпаду протягом 1917–1918 рр. двох антагоністич-

них імперій – Російської та Австро-Угорської, королівська Румунія приєднала 9 квітня 1918 р. Бессарабію, до складу якої входила компактно заселена українцями територія нинішнього Хотинського району Чернівецької області, а 11 листопада того ж року порушила важливу норму міжнародного права, анексуючи шляхом військової інтервенції територію Північної Буковини, при всьому тому, що 3 листопада 1918 р. у

м. Чернівці понад 10-тисячне Буковинське народне віче закріпило законне право українського населення регіону на національне-державне самовизначення, проголосивши споконвічне бажання «прилучення австрійської частини української землі до України»¹. До складу цієї території входили нинішні Кіцманський, Заставнівський, Вишницький, Путильський, Сторожинецький, Глибоцький та частина Герцаївського районів Чернівецької області.

Природне прагнення бессарабських та буковинських українців ідентифікувати себе з українцями історичної Батьківщини, внаслідок протиправних дій королівської Румунії, породило тривале протистояння між Українською Народною Республікою доби Центральної Ради, Українською державою періоду Гетьманату, Директорією Української Народної Республіки, Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Радянським Союзом в цілому і Румунією на політичному та етнічному ґрунті.

Слід зазначити, що незаконне включення Румунією до свого складу українських територій Бессарабії та Північної Буковини не визнавалося ані УНР, ані ЗУНР, ані Українською державою гетьмана П. Скоропадського, ані, тим більше, УРСР. Так, захист прав буковинських та бессарабських українців, поруч з актуальними для кінця 1917 – початку 1918 рр. питаннями військового, політичного та економічного характеру, стало предметом активного політичного діалогу між Україною та Румунією, починаючи з доби Центральної Ради.

Слід окремо підкреслити, що з повною окупацією румунськими військами території Північної Буковини українсько-румунський діалог щодо подальшої долі українського населення цієї колишньої австрійської провінції отримав чітке політичне забарвлення. Із вступом румунських військ у Північній Буковині та окупацією ними Хотинського повіту Бессарабії у листопаді 1918 р. представники Української держави П. Скоропадського в Румунії продовжували розпочату при УНР доби Центральної Ради принцип роботи з відстоювання інтересів місцевих етнічних українців. Так, Генеральний комісар Генерального комісаріату Української держави у Румунії, тобто керівник дипломатичної місії гетьманського уряду К. Чеботаренко у листопаді того ж року заявив протест офіційному Бухаресту у зв'язку із завершенням окупації румунськими королівськими військами Хотинського повіту². Протягом другої половини 1918–1919 рр.

доля українських етнічних земель стала предметом чисельних зустрічей Генерального комісара Генерального комісаріату Української держави в Румунії Г. Гасенка та, відповідно, Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР часів Директорії в Румунії К. Мацієвича з румунськими високопоставленими особами, в ході яких українська сторона наполегливо та послідовно відстоювала інтереси українського населення на окупованих Румунією територіях.

Незаконність дій румунських військ була настільки очевидною, що проти них виступали навіть окремі румунські політичні діячі. Наприклад, один з лідерів діючої у Чернівцях румунської християнсько-соціальної партії А. Ончу у листопаді 1918 р. спеціально поїхав до м. Ясси, де на той час тимчасово перебував румунський уряд, щоб заявити протест проти вступу частин королівської армії до Північної Буковини, за що був арештований та ув'язнений³.

Зі свого боку, уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) також не визнав анексії Румунією Північної Буковини. Вважаючи незаконним сам акт загарбання північної частини Буковини військами королівської Румунії, порушенням суверенітету і територіальної цілісності ЗУНР, уряд останньої у статті 11 «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» заявляв: «Простір Західноукраїнської Народної Республіки покривається суцільною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковиною...»⁴. Отже, керівництво ЗУНР, незважаючи на окупацію Румунією Північної Буковини де-факто, продовжувало розглядати цей регіон як власну територію. Але не маючи достатніх сил вести одночасну боротьбу проти загарбницьких дій Польщі та Румунії, уряд ЗУНР обмежився дипломатичними протестами, сподіваючись на справедливе вирішення цього питання на Паризькій мирній конференції. Ця позиція була висловлена румунській стороні українською делегацією, яка відвідала Бухарест наприкінці березня 1919 р.⁵ До цього слід додати і адресовану офіційному Бухаресту спільну ноту протесту урядів Радянської Росії та Радянської України від 1 травня 1919 р., у якій також порушувалося питання щодо анексованих українських територій⁶, а також ноту уряду Радянської України від 2 травня 1919 р., де вперше зазнача-

лося, що Україна «пов'язана з Буковиною не лише зв'язками солідарності, яка об'єднує трудящі маси усіх країн, але і спільністю етнографічної солідарності значної частини населення Буковини»⁷.

Внаслідок захоплення інших територій у цій частині Європи виникло нове державотворення під назвою Велика Румунія (Ромінія Марє), яке проіснувало 22 роки – до 1940 р. Незаконні приєднання та прямі анексії призвели до того, що, територія Румунії наприкінці 1918 р. збільшилась з 137 903 кв. км до 294 967 кв. км, а чисельність населення, відповідно, з 8 до 16 мільйонів чоловік⁸. Нові кордони Румунії, за складних умов утвердження незалежної Української держави на міжнародній арені, та внаслідок цілеспрямованої діяльності румунської дипломатії, були визнані європейським та світовим співтовариством за підсумками Паризької мирної конференції, у тому числі Севрським мирним договором про майбутні кордони Румунії від 10 серпня 1920 р., Сен-Жерменським мирним договором про відмову Австрії від Буковини на користь Румунії від 10 вересня 1920 р. Таким чином, при укладенні цих міжнародних документів були знехтувані права українського титульного населення Північної Буковини на самовизначення. Великі держави вирішили свої тогочасні проблеми за рахунок «недержавних націй», права яких як національних меншин у Румунії міжвоєнного періоду не забезпечувалися. Країни-переможниці не підтримали прагнення українців об'єднатися у єдиній соборній Україні і, навіть, зупинили цей процес, передавши, зокрема, Північну Буковину до складу королівської Румунії. Проте загарбницькі дії Румунії дали небажаний і неочікуваний для Бухареста, результат: майже одну третину населення Великої Румунії (28,8%) склали захоплені всупереч своїй волі національні меншини. За цим показником Румунія опинилася на третьому місці в Європі – після Чехословаччини (34,6%) та Польщі (31,2%), випереджаючи Латвію (26%), Сербсько-Хорватсько-Словенське королівство (20,7%), Туреччину (20,2%), Литву (19,8%), Болгарію (16%), Угорщину (10,4%), Албанію (8,8%) та Грецію (7%). В основному йшлося про представників сусідніх із Румунією народів (угорців – 17%, українців/русинів – 3%⁹, а також про болгар і сербів), які сприймали румунів як окупантів, прагнучи до возз'єднання з відповідною історичною батьківщиною.

Таке ставлення до румунських властей було особливо характерно для поневолених українців.

На території Північної Буковини, наприклад, відкриті бої проти румунських військ відбувалися протягом всього початкового періоду окупації, про що свідчить збройний опір українських добровольців біля Лузан, Кіцманя та Заставни у листопаді 1918 р., а також антирумунське повстання 113 піхотного полку у м. Чернівці 17 листопада 1919 р.¹⁰

Масштабними антирумунськими виступами стали Хотинське повстання у січні–лютому 1919 р., а також масовий супротив та підпільний рух українців Північної Буковини за возз'єднання з Україною до подій 28 червня 1940 р., коли ця територія були включені до складу УРСР.

Слід підкреслити, що, згідно з Резолюцією Національних Зборів усіх румунів, схваленою 1 грудня 1918 р. у м. Алба Юлія (Трансильванія, Румунія), новоутворена Велика Румунія зобов'язувалася забезпечувати «повну національну свободу для всіх співіснуючих народів». У цьому фундаментальному для Румунії того часу документі, зокрема, уточнювалося, що «представники кожного народу матимуть право на навчання, самоврядування, судочинство рідною мовою через своїх представників і отримують право на представництво у законодавчих та виконавчих органах країни, пропорційно від його чисельності»¹¹.

У свою чергу, у ст. 1 Конституції Румунії від 23 березня 1923 р. чітко зазначалося, що Румунське королівство є «національною, унітарною та неподільною» державою¹². Водночас, у ст. 7 фіксувалося положення про те, що «в Румунії належність до різних віросповідань і конфесій, до іншої національності та мови не є перешкодою для отримання цивільних і політичних прав та для користування ними»¹³. Аналогічне, у тій або іншій формі, гарантувалося у статтях 5, 8, 22, 28, 29, 64, 108 та 119. Авторитарна Конституція Румунії короля Карола II (1930–1940 рр.) від 27 лютого 1938 р., у ст. 5 також повторювала положення про те, що «всі румунські громадяни, незалежно від етнічного походження та віросповідання, рівні перед законом...»¹⁴.

Крім цього, відповідні статті міжнародних документів, підписаних Румунією в рамках Паризької мирної конференції, а саме Договору між Союзними Силами та Румунією (Париж, 9 грудня 1919 р.) та Договору між Румунією та Великобританією, Францією, Італією, Японією про об'єднання з Бессарабією (Париж, 28 жовтня 1920 р.), передбачали, щоб румунська сторона захищала інтереси національних меншин, в

тому числі і етнічних українців, які опинилися на її території внаслідок укладення цих угод.

При всьому цьому слід зазначити, що, з початку свого самоутвердження у 1918 р. на окупованих українських територіях новий режим упродовжував посилену політику денаціоналізації українського етносу. Так, насамперед, щоб остаточно знищити український супротив, румунські військові власті провели в регіонах компактного проживання українців арешти серед священників, вчителів, селян, встановили жорсткий контроль і поліцейний нагляд за «підозрілими» особами. Водночас, до новоприєднаних українських міст і сіл, вслід військової окупації, з Бухареста та інших населених пунктів старого румунського королівства прибували «перевірені румунські патріоти» – представники нової румунської адміністрації, керівники та спеціалісти, жандарми, військові, посадовці служби безпеки («Сігуранци»), священники, університетські професори, викладачі ліцеїв, журналісти, комерсанти, обслуговуючий персонал тощо.

Розпочався масовий процес усунення місцевих українців із займаних ними посад при Австро-Угорській імперії у таких регіонах як Буковина, Мараморощина та Банат, а також при царській Росії – у Бессарабії та їх груба заміна новоприбулими фахівцями з Румунії. Так, примарами, тобто мерами міст, головами сільських рад, державними службовцями всіх рангів, керівниками підприємств та установ, воєначальниками, керівниками і посадовцями спецслужб, жандармерії та поліції, ректорами Чернівецького університету, директорами ліцеїв, гімназій та початкових шкіл, завідувачами закладів культури всіх населених пунктів регіонів компактного проживання етнічних українців призначалися, як правило, румуни-вихідці зі старого королівства. Конкретними ознаками встановлення нового окупаційного режиму в місцях компактного проживання етнічних українців стали такі процеси та явища:

1. Уведення десятирічного (1918–1928 рр.) військового стану на Буковині та у Бессарабії, що паралізувало можливість будь-якої діяльності щодо підтримки та розвитку українського національного руху в цих регіонах.

2. Поява у громадських місцях, державних установах, судах, навчальних закладах і на вулицях міст і сіл чисельних надписів «Vorbiți numai românește» («Розмовляйте лише румунською мовою») з одночасним впровадженням румунськими властями системи каральних заходів стосовно тих українців, які мали сміливість користува-

тися рідною мовою, незалежно від віку, а саме: нанесення чисельних ударів лінійкою по долонях учнів, які в румунізованих школах вживали українську мову; примушування молодих людей українського походження за виконання українських пісень або колядок рухатися одночасно на ногах і руках у громадських місцях; їх позбавлення права носити українські національні костюми; нескінченні штрафи та санкції для дорослих тощо.

3. Різке переведення всієї системи оформлення документації на румунську мову та введення цієї мови як єдиної офіційної в усіх органах влади та в установах.

4. Ліквідація колишньої мережі періодики, у тому числі і україномовних друкованих видань, та заснування нових, виключно румунських засобів масової інформації.

5. Призначення в українських парафіях румунських священників та впровадження церковної служби лише румунською мовою.

5. Відмова Урядом А. Авереску у квітні 1920 р. від формальних автономних структур – Секретаріату Буковини та Директорату Бессарабії – та включення цих територій до єдиної в Румунії того часу адміністративної системи повітів, кількість яких збільшилася за їх рахунок до 72 одиниць.

7. Штучне перейменування, згідно із спеціальним декретом румунського уряду від 21 липня 1919 р., географічних назв українських населених пунктів на суто румунські, на кшталт: Глибока – на Адинкату, Новоселиця – на Ноуа Суліца, Кам'янка – на Петрічанка, Оршівці – на Оршань або румунізація назв українських міст і сіл, наприклад: Чернівці – на Чернеуць, Добринівці – на Добренеуць, Вашківці – на Вашкеуць, Іванча – на Іванкеуць, Млинки – на Млінкеуць, Балківці – на Балкеуць, Щербівці – на Шербеуць тощо. При цьому в тому ж офіційному документі зазначалося, що відповідним «населеним пунктам присвоюються їх давні історичні назви»¹⁵.

8. Насильницьке нав'язування етнічним українцям румунських прізвищ та імен з метою зміни етнічного складу населення окупованих територій. Внаслідок цього, у багатьох випадках, Боднарюки стали Бутнарами або Боднарашами, Констанчуки – Констанчанами, Куневичи – Кунеску, Кравці – Краеску, Поповичі – Попеску тощо. Модними іменами, які також наполегливо рекомендувалися батькам-українцям при реєстрації та хрещенні новонароджених за часів Великої Румунії дітей були: Кароліке/Кароліна, які походили від імені румунського короля Карола II, Антон/Антоніна

– від імені диктатора І. Антонеску (1940–1944 рр.), Марія – від імені королеви Марії – дружини короля Фердинанда I (1914–1928 рр.), Єлена – від імені дружини Карола II тощо. Про результативність таких методів яскраво свідчить такий приклад: якщо за переписом населення 1926 р. у с. Зарожани Хотинського повіту проживало 2 346 українців і лише 23 румуни, то перепис 1943 р. дав прямо протилежні результати – 2 040 румунів і 32 українця¹⁶. Концепція: «Українці – це румуни, які забули рідну мову своїх предків» стала офіційно узаконеною політикою окупаційного режиму та знайшла своє відображення у доповненні до Конституції Румунії 1923 р.¹⁷ Втім, були сім'ї, які з гідністю вистояли цілеспрямованій політиці румунських властей та, відповідно, церкви щодо якомога скорішої румунізації українців. Наприклад, сім'ї Іванюків, Іванесків або Іваненків не стали Іонесками, Біленькі або Білецькі – Албу, Рендюки – Риндянами, як їм тривалий час нав'язувалося, тощо.

9. Ліквідація існуючої за часів Австро-Угорської імперії системи українських початкових шкіл, гімназій та ліцеїв, їх насильна заміна румунськими навчальними закладами, а також позбавлення, наприклад, українців з Буковини можливості навчатися у Чернівецькому університеті. Так, Декретом-законом короля Румунії Фердинанда I за № 4091 від 23 вересня 1919 р. Чернівецький університет, починаючи з 1 жовтня того ж року, був оголошений румунським. Першим його ректором став активний борець за приєднання Північної Буковини до Румунії, професор цього університету І. Ністор¹⁸. З той дати у Чернівецькому університеті було впроваджено викладання виключно румунською мовою, а студентами могли стати лише її носії. Це стало справжнім актом дискримінації по відношенню до української молоді, насамперед Буковини, яка до того румунської мови досконало не знала. Внаслідок цього, чисельність студентів-українців різко скоротилося, про що свідчать такі дані: у перші роки румунської окупації студенти українського походження в університеті практично не навчалися, а у 1933–1934 навчальному році їх питома вага, насамперед, через необхідність примусового вивчення румунської мови, складала 4,8%, тобто 155 осіб з 3 207 студентів у цілому, у той час як студенти-румуні склали 66,4%. При цьому цей показник поступово скорочувався. Наприклад, у 1934–1935 навчальному році студентів-українців було 138, а у 1938–1939 навчальному році їх чисельність складала 53

особи, або 2,9%, у той час як румуни – 83,4% з 2 630 студентів цього університету. Про суцільну румунізацію цього колись престижного вищого навчального закладу європейського рівня свідчить і факт закриття у 1923 р. діючої при Австро-Угорщині кафедри україністики¹⁹. Крім цього, вже у 1920 р. на Півночі Буковини було закрито 84 українські школи, а станом на 1927 р. таких узагалі не стало. Були також закриті українські гімназії у мм. Чернівці, Кіцмань, Вижняця тощо²⁰. Вчителів-українців примусово відправляли на курси румунської мови, а тих, що не хотіли румунізуватися цим шляхом переводили на роботу у глибинні румунські села старого королівства.

10. Насильницька румунізація українського селянства через проведення започаткованої у 1921 р. на Буковині аграрної реформи, головною метою якої було підриєв економічної незалежності сільського населення українського походження та колонізація цих регіонів румунськими переселенцями. Так, місцевим селянам виділялося від 4 до 6 га землі, а колоністам – до 10 га²¹, що заохочувало масовий переїзд до окупованих територій етнічних румунів. Унаслідок такої політики на околицях низки українських населених пунктів Північної Буковини штучно було засновано поселення румунів-переселенців, таких як Арборень – біля с. Рокитне, Бучь – біля с. Рідківці, Ністорень – біля с. Топорівці, Дука – біля с. Юрківці тощо, які з часом суттєво змінили етнічну структуру цих населених пунктів. Крім цього, однією з умов одержання землі вважалась належність селян до румунської нації, що примушувало багатьох українців записатися румунами.

Отже, румунські окупаційні власті встановили у регіонах компактного проживання українців жорсткий режим їх асиміляції. Серед заходів, здійснюваних властями, було встановлення підвищеного контролю за відповідними територіями, посилення нагляду за мешканцями прикордонних з Україною повітів силами жандармерії, таємної поліції та військових. В їх межах було заборонено носіння зброї, проведення зборів, обмежено пересування громадян, запроваджено цензуру преси тощо. Спеціальними органами окупаційного режиму, які застосовували специфічні заходи щодо боротьби з інакомислячими, була служба «Сігуранце» та жандармський батальйон «Молдова»²². Певна роль відводилася румунським військовим підрозділам. Вся окупована територія була поділена на округи, де «виховну» роботу проводили військовослужбов-

ці шляхом залучення української молоді до участі у різних заходах. Справжньою метою такої роботи було проведення більш ефективного нагляду за населенням не румунської національності. За порушення встановлених порядків з мешканцями окупованих земель суворо розправлялися. Серед покарань найбільш поширеними були традиційні для старого королівства жорстокі тілесні ушкодження, що особливо широко застосовувалося в армії, пенітенціарній та освітній системах. Часто в українських населених пунктах влаштовувалися обшуки та реквізиції, а солдати румунської армії нестримно грабували їх мешканців, що ставало додатковим джерелом невдоволення українського населення. Як зазначала у 1924 р. одна з лівих чернівецьких газет, «робочі Буковини заявляють про те, що якими б суворими не були переслідування українців за часів Австрійської імперії, вони блідніють перед жорстокістю, насильством і терором, який практикується в Румунії... Національні меншини зовсім придушені. Вони позбавлені права розмовляти рідною мовою, тим більше – мати власну національну пресу. Економічне становище національних меншин жахливе. Всі, хто не належать до румунської нації, засуджені до голодування, оскільки не можуть знайти роботу...»²³.

Слід зазначити, що факт примусової румунізації українського населення протягом міжвоєнного періоду визнають і самі румунські дослідники. Показовим у цьому плані є робота головного редактора «Румунського журналу з питань прав людини», засновника Організації «Ombudspersons for National Minorities» Г. Андреєску під назвою «Нації та меншини», яка вийшла у 2004 р. у Бухаресті, та в якій щодо розглянутого нами питання зазначено таке: «В рамках кампанії румунізації на початку 30-х років румунський Уряд закрити або розформував школи, газети та заклади культури українців. У суспільному житті українська мова була заборонена, а порушення відповідного закону передбачало втручання поліції. Українці були названі «румунами, які забули рідну мову»²⁴.

Іншим переконливим прикладом щодо цього є новітнє двотомне дослідження румунського автора українського походження Д. Гренчука «Послідовність та зміни: інтеграція національних меншин історичної Буковини у королівство Велика Румунія (1918–1940 рр.)», перший том якої було видано у 2005 р., а другий – у 2007 р. Так, науковець справедливо стверджує, що «буковинські українці не погодилися з об'єднанням

Буковини з Румунським Королівством 28 листопада 1918 року». Тому, «для української громади Буковини період 1918–1928 рр. став етапом глибоких перетворень у політичному, соціальному, освітньо-виховному, духовному та ментальному плані, у порівнянні з існуючими реальностями у добу Австро-Угорської імперії»²⁵. Внаслідок таких трансформацій, як визнає сам автор, із самого початку румунського панування чисельність українського населення регіону «різко скоротилася» – з 38,4%, що було встановлено під час австрійського перепису населення 1910 р., до 28% (227,4 тис. осіб) у 1919 р. Серед причин цього негативного для українського етносу явища автор називає «колонізацію території між Прутом та Дністром румунськими сім'ями», а також рестрацію гуцулів протягом міжвоєнного періоду як відокремлену від українців національність²⁶.

Про кардинально відмінні умови становища українців під час Австро-Угорської імперії та королівства Велика Румунія свідчить виступ керівника делегації українських жіночих організації Буковини О. Гузар на першому з'їзді жіночих товариств-представників національних меншин Румунії, який відбувся 25–27 жовтня 1925 р. у Бухаресті. (Пізніше – у 1941 р., О. Гузар була заарештована румунськими окупаційними властями за активну участь в українському національному русі). Так, у переданому організаторам з'їзду Меморандумі йшлося про те, що на той час на території Північної Буковини компактно проживало не менше 320 тис. українців, які під Австро-Угорською імперією мали 808 навчальних закладів з рідною мовою викладання, серед яких 4 українські ліцеї, 3 вчительські семінарії, 1 школу з підготовки фахівців деревообробної промисловості, 800 початкових шкіл та гімназій, приблизно 1000 культурних товариств та осередків. «Ці культурні здобутки українців, – зазначалося у Меморандумі, – систематично знищив румунський режим, що видно з наступного: у цілому краї немає тепер жодної початкової, середньої або вищої школи з українською мовою викладання... Українській молоді греко-православного віросповідання, яка становить більшість школярів, навіть релігія не викладається українською мовою»²⁷.

Торкаючись загальної чисельності українців Румунії після Першої світової війни, Український інститут в Берліні свого часу наводив цифру у 1,2 млн. осіб, у свою чергу, тижневик української еміграції «Тризуб» у номерах 4–5 від 22 січня 1928 р. писав про те, що в Румунії на той час прожива-

ло щонайменше 1,5 млн. українців, у тому числі у північній частині Буковини – 400 тис. осіб. «Тепер – уточнювало видання, – на всіх цих українських землях нема жодної української школи. Навіть викладання релігії проводиться незрозумілою для населення румунською мовою»²⁸. Тезу про те, що внаслідок невдалих визвольних змагань прибічників незалежної України 1917–1921 рр., чисельні анклавні етнічних українців опинилися на території чотирьох сусідніх з Україною держав, у тому числі 800 тис. – в Румунії, послідовно проводив у 1940 р. і В. Соловій – автор надрукованої у журналі «Тризуб» статті «Українські визвольні змагання на тлі міжнародної політичної ситуації»²⁹, а його ровесник Д. Чепіга рішуче стверджував, «що коли б навіть тимчасово та чи інша українська земля опинилася під чужою державою, українці мусять домагатися територіальної або, в залежності від обставин, культурної автономії. Права українців скрізь мусять бути забезпечені»³⁰.

Проте реалізувати ці прагнення в Румунії було неможливо. Румунська влада чинила цілеспрямовані перепони розвитку освіти, культури та віросповідання мовами національних меншин та етнічних груп, насамперед українською. Весь потенціал державно-пропагандистського апарату Великої Румунії, її освітньо-виховної системи, церкви, мас-медіа, правоохоронних органів, армії тощо був спрямований на нав'язування політичного, психологічного, етнічного та конфесійного панування титульної румунської нації над національними меншинами, центру над регіонами, столиці над провінціями. Розуміючи, що репресіями не можна утримати українців від боротьби за своє національне визволення, румунські окупаційні власті вели шалену шовіністичну пропаганду. Наприклад, у Чернівцях та в усіх повітових центрах Північної Буковини були створені контрінформаційні комісії для «організації контрпропаганди, виховання національного, релігійного і культурного характеру»³¹. Комісія складалася з трьох відділень: культурної, фінансової і безпеки³². До її складу входили представники місцевих адміністративних властей, 8-ї дивізії румунської армії, яка у 1918 р. окупувала Північну Буковину, жандармського полку, префектури поліції, служби сигуранци, інспекції праці та церкви. Фактично, це був орган, який координував каральну діяльність місцевих органів влади.

Унаслідок насильницької румунізації, на початку 30-х років минулого століття етнічний облік Великої Румунії суттєво змінився на користь

титульної нації. На момент проведення перепису 1930 р. загальна чисельність населення досягла 18 057 028 осіб, з яких 71,9% склали румуни, 7,9% – угорці, 4,4% – німці, 4% – євреї, 3,2% – українці, 2,3% – росіяни/липовани, 2% – болгари, 1,5% – цигани, 1% – турки й татари, 0,8% – гагаузи, 0,3% – чехи і словаки, 0,1% – греки та менше 0,1% – албанці та вірмени³³. Проте, незважаючи на жорстку асиміляційну політику румунських властей, у регіонах компактного проживання етнічних українців їх питома вага продовжувала зберігатися на достатньо високому рівні: на Буковині, наприклад, вони склали 27,7% населення регіону³⁴. При всьому цьому їх національні права і надалі грубо порушувалися, що впливає, зокрема, з донесень румунської служби «Сігуранце» того часу (1938 р.) про те, що, наприклад, в українських селах Черепківка та Добринівці Чернівецького повіту група священників українського походження проводила релігійну службу українською мовою, а вчителька Ярослава Іварюк з с. Дихтинець «у розмовах з учнями використовувала лише українську мову», за що всі вони були заарештовані за «іредентистську пропаганду»³⁵. Та ж служба королівської Румунії 1 листопада 1938 р. вилучили у Чернівцях видану в Ужгороді брошуру під назвою «Під румунською п'яткою», в якій вміщувався заклик до «українців всіх українських територій Польщі, а також Буковини та Бессарабії готуватися до величної митті звільнення з рабства». Безперечно, такі випадки були непоодинокі і вони достатньо повно відображали настрої українського населення окупованих територій³⁶.

Особливих утисків зазнали національні меншини Румунії наприкінці 30-х – початку 40-х рр. XX століття, під час королівської диктатури короля Карола II та військово-фашистського режиму маршала І. Антонеску. Так, 27 лютого 1938 р. була схвалена нова, більш консервативна конституція, яка, на думку румунського правника П.Негулеску, була покликана максимально просувати «румунське національне почуття»³⁷. Це підтвердилося включенням до тексту основного закону та імплементацією низки положень, які відверто були спрямовані проти прав та інтересів національних меншин, які проживали на території Румунії того часу. Один з провідних правників міжвоєнної Румунії, голова Вищого Касаційного суду Румунії, член Румунської академії А. Редулеску, у низці власних виступів, переданих по загальнонаціональному румунському

радіо протягом 1938 р. з метою пропаганди нової конституції, визначив ідею первинності румунської нації у державі, у порівнянні з іншими національностями, як квінтесенцію філософії зазначеного вище основного закону. Він, наприклад, вітав включення до статті 29 конституції 1938 р. положення про «румунську націю», замість положення про «націю» взагалі, що фігурувало у тексті попереднього основного закону Румунії³⁸. Стаття 27 фіксувала суттєву різницю у правах між громадянами Румунії «румунського походження та натуралізованими румунами», (останні, наприклад, не мали право на придбання та утримання власності у сільських місцевостях країни), а стаття 67 чітко зазначала, що в Румунії «міністром може стати лише румун у третьому поколінні»³⁹. Такий дискримінаційний підхід не міг не викликати занепокоєння представників національних меншин країни, у тому числі і українців.

Все це дало підстави сучасному румунському досліднику К.Сандаке зазначити, що «дух конституції 1938 р. певною мірою був націоналістичним». На його думку, «більш уважний аналіз її змісту доводить, що антидемократичні заходи того режиму призвели до чіткого регресу румунського суспільства як з юридичної точки зору, так і у плані моральних цінностей, і жодним чином не можуть бути виправдані»⁴⁰.

Процес імплементації нової конституції викликав схвалення ряду відповідних законів. У червні 1938 р., наприклад, був схвалений закон про перевірку громадянства і надання переваг особам румунської національності. У такий спосіб, офіційно проголошувався курс на впровадження додаткових, більш жорстких заходів, спрямованих на посилену румунізацію регіонів ком-

пактного проживання національних меншин, у тому числі і української громади. Так, на всій території Румунії було суворо заборонено використання будь-якої мови, крім румунської. Терміновим розпорядженням королівського резидента на Буковині Г. Алексяну від 1 грудня 1938 р. повсюди у громадських місцях (у магазинах, банках, навчальних закладах, на підприємствах тощо) знову, як у 1918 р., було вивішено афіші з вимогою «Розмовляйте лише румунською мовою»⁴¹.

Слід підкреслити, що режим маршала І. Антонеску, який, внаслідок державного перевороту, здійсненого за підтримкою нацистської Німеччини та її прибічників в Румунії – легіонерів «Залізної гвардії», прийшов до влади в Румунії 6 вересня 1940 р., відмінив дію конституції 1938 р. та ліквідував усі громадянські права. Пропагандистський апарат режиму І. Антонеску з самого початку робив ставку на розповсюдження у середовищі національних меншин Румунії шовіністичної ідеології. Один з авторів «націонал-християнської доктрини» А. К. Куза – засновник першої фашистської партії в Румунії, стверджував, що у країні повинна бути лише одна нація, що будь-який народ «природно і логічно» намагається грабувати інші народи з метою розширення можливостей свого існування. Водночас, в Румунії широко пропагувалися ідеї так званої концепції «легіонерської держави», згідно з якою всі громадяни повинні були підкорятися «органічній єдності нації», яка заперечувала будь-які права для національних меншин.

Такі обставини мали як результат появу масового супротиву та підпільного руху українців Північної Буковини за возз'єднання з Україною, що сталося 28 червня 1940 року.

Джерела та література

1. Газета «Буковина». – 1918. – 10 листопада. – С. 1.
2. Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С. 221.
3. Nistor I. Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918. Studii și documente. – București: Cartea românească, 1928. – P. 108–109.
4. Конституційні акти України. 1917–1920. – К.: Філософська та соціологічна думка, 1992. – С. 96.
5. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 364.
6. Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 256.
7. Документи внешней политики СССР. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т.2.: 1 января 1919 г. – 30 июня 1920 г. – С. 152.
8. История Румынии. – М.: Наука, 1971. – С. 36.
9. Andreescu G. Națiuni și minorități. – București: Polirom, 2004. – P. 139.
10. Буковина: історичний нарис. – С. 223–224, 229.
11. Andreescu G. Națiuni și minorități. – P. 139.
12. Constituția Regatului România Mare din 1923. – București, 1923. – P. 3.
13. Ibid. – P. 5.
14. Constituția Regatului România Mare din 27 februarie 1938. – București, 1938. – P. 4.
15. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 530, оп.1, спр. 2, арк. 72.
16. Буковина: історичний нарис. – С. 260.

17. Курило В., Ліщенко М., Романець О. та ін. Північна Буковина, її минуле та сучасне. – Ужгород, 1969. – С. 91.
18. Чернівецький Національний університет імені Юрія Федьковича. – К.: Світ успіху, 2005. – С. 19.
19. Там само. – С. 20.
20. Буковина: історичний нарис. – С. 230.
21. Там само. – С. 233–234.
22. Там само. – С. 227.
23. Борьба трудящихся Буковины за социальное и национальное освобождение и возз'єднання з Українською РСР. (1917–1940 pp.). Документи і матеріали. – Чернівці: Облвидав, 1958. – С. 228.
24. Andreescu G. Națiuni și minorități. – P. 140.
25. Hrenciu D. Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918–1940pp.). Vol. 1. (1918–1928). – Rădăuți: Septentrion, 2005. – P. 131.
26. Ibid. – P. 118–119.
27. З'їзд представниць жіночих товариств мешкошостей Румунії // Тризуб. – Париж, 1925. – № 5. – С. 26.
28. На українських землях: на Буковині та Бессарабщині // Тризуб. – Париж, 1928. – № 4–5. – С. 45.
29. Соловій В. Українські визвольні змагання на тлі міжнародної політичної ситуації // Тризуб. – Париж, 1940. – № 13–14. – С. 5.
30. Чепіга Д. Міжнародна політика УНР протягом 20 років // Тризуб. – Париж, 1940. – № 9–10. – С. 8.
31. Державний архів Чернівецької області. – Арк. 15.
32. Там само. – Арк. 16.
33. Georgescu V. Istoria românilor de la origini până în zilele noastre. – București: Editura Humanitas, 1995. – P. 207.
34. Hrenciu D. Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918–1940). Vol. 2. (1928–1940pp.). – Suceava: Mușatinii, 2007. – P. 112.
35. Ibid. – P. 116.
36. Ibid. – P. 117.
37. Sandache C. Europa dictaturilor și originile războiului româno-sovietic. – București: Editura militară, 2007. – P. 141.
38. Ibid. – P. 142.
39. Constituția Regatului România Mare din 27 februarie 1938. – P. 12, 34.
40. Sandache C. Europa dictaturilor... – P. 143.
41. Hrenciu D. Continuitate și schimbare: integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918–1940). Vol. 2. – P. 116.

Teofil Рендюк

Положение украинцев Северной Буковины в составе Великой Румынии на протяжении 1918–1940 гг.

Статья посвящена освещению на основе неизвестных до сих пор в украинской историографии документов и материалов, опубликованных в последнее время, в частности, в Румынии, а также новейших трудов украинских и румынских авторов вопроса о положении этнических украинцев Северной Буковины в королевской Румынии на протяжении периода между двумя мировыми войнами и их стремление к объединению с исторической Родиной.

Ключевые слова: королевская Румыния, этнические украинцы, Северная Буковина, политика румынизации, массовое сопротивление, борьба за объединение.

Teofil Rendiuk

The position of Ukrainians of North Bukovina in Great Romania during 1918-1940

The article is devoted to the coverage of unknown in Ukrainian historiography documents and articles published recently in Romania, as well as the latest works of Ukrainian and Romanian authors, especially the question about the position of ethnic Ukrainians of North Bukovina in royal Romania during a period between two world wars and their aspiring to the association with historical Motherland.

Key words: Royal Romania, ethnic Ukrainians, North Bukovina, policy of Romanization, mass resistance, fight for an association.